

Колір як емоційно-змістовий КОД КУЛЬТУРИ

Олена ОТИЧ,

доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи та міжнародних зв'язків ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України

Розуміння освіти як складової культури людства і водночас засобу її трансляції та розвитку актуалізує проблему забезпечення культуровідповідності освіти та створення культуровідповідного середовища, що сприяє входженню особистості до контексту сучасної їй культури. Необхідність цього зумовлюється, на думку Г.Гадамера, тим, що освіта найтісніше пов'язана з поняттям культури і означає, зрештою, специфічний людський спосіб перетворення природних задатків і можливостей [2, с. 314]. Як культурно-історичний феномен, вона є культурно дієвою та ізоморфною культурі за самою своєю природою (О.Сухомлинська) [11, с. 14]. Поєднання освіти з мистецтвом і загальною культурою утворює єдиний культурний конструкт в його історико-епістемологічному й генетичному вимірах [там само]. Володіння педагогом знаннями про цей культурний конструкт, уміннями декодифікувати його смисли і транслювати їх вихованцям під час художньо-педагогічної діяльності дає змогу стати справжнім провідником культури свого народу, який формує національну культуру особистості, занурюючи її в народну художню творчість й розкриваючи перед нею специфічні етнічні значення різних засобів художньої виразності, зокрема, кольору.

Обґрунтуванню взаємозв'язку – «людина в культурі – колір культури – культура в людині» присвячена наша стаття.

Культура (від лат. *cultura* – обробіток, виховання, освіта, розвиток) – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності (С.Гончаренко) [3, с. 248]. Вона є найважливішим здобутком і найбільшою цінністю людства, оскільки у процесі її творення людина перетворилася з біологічної істоти на соціальну. Це відобразилося в послідовній зміні історичних видів людини: *homo habilis* (так звана людина вміла) – *homo erectus* (людина, яка прямо ходить) – *homo sapiens* (людина розумна), соціальними різновидами якої є *homo faber* (людина, котра творить), *homo ludens* (людина, яка грається), *homo economicus* (людина економічна), *homo politicus* (людина політична) та ін.

У сучасних наукових працях представлено понад 400 визначень культури та обґрунтовано значну кількість її концепцій і теорій, зокрема: еволюціоністську, антропологічну, історико-матеріалістичну (або формаційну), циклічну (або концепцію культурних круговоротів), психоаналітичну, інформаційну, семіотичну та ін. Саме інформаційна і семіотична концепції культури набувають особливої актуальності в умовах перетворення постіндустріального суспільства на інформаційне, а в перспективі – на суспільство знань.

У контексті інформаційної концепції культуру розглядають як:

- інформацію, накопичену людством (Г.Айзенк);
- комплекс знань (А.Карпентьєр);
- сукупність текстів та ідей (Б.Бірюков);
- інтелектуальне оснащення, яким володіє людина й суспільство (А.Моль);
- величезну множину повідомлень (А.Моль) тощо.

Спільною ознакою всіх цих визначень культури є те, що їх основу становить інформаційне начало і розуміння культури як засобу зберігання інформації і поширення знань. Смисли цієї інформації, закодовані у знаках і символах, є предметом уваги прибічників семіотичної концепції культури, які розглядають її як знаково-символічну систему (У.Кассієр), спадкову пам'ять спільноти (Ю.Лотман, Б.Успенський).

З позицій семіотики культурні явища розуміються як знаки, пов'язані з образами, культурними архетипами й стереотипами у свідомості людини. Їх сукупність утворює культурний код нації, що є ключем до визначення типу притаманної їй національної культури, оскільки цей код уможливорює переведення глибоких смислів культури, закодованих у знаках, символах, текстах, нормах, ритуалах, на рівень вираження, дешифрування.

Згідно з ідеями К.Рапая, знакову функцію в культурі виконують не лише вербальні, а й невербальні засоби: обряди, звичаї, вітання, предмети побуту (житло, одяг, кухня), зовнішній вигляд людини, її поведінка тощо. У праці «Культурний код. Як ми

живемо, що купуємо і чому» вчений визначає культурний код як «безсвідомий смисл тієї чи іншої речі або явища, чи це машина, їжа, відносини, навіть країна в контексті культури, в якій ми виховані» [6].

З огляду на це, національні мистецтва та засоби їх художньої виразності можна розглядати як культурні коди, адже вони також забезпечують взаємозв'язок між знаком і значенням і в такий спосіб сприяють переведенню номінацій (тобто позначень) у смисли.

Всезагальні образи й ідеї, закодовані у безсвідомих мислєформах, що передують досвіду форм знання (або, як їх назвав К.Юнг, архетипах), найяскравіше й найповніше втілюються у народній творчості і так чи інакше впливають на природу фантазії окремого митця, спонукаючи його відчувати «дещо невиразне», хвилюватися від музики, пісні, образу, не розуміючи причини цих хвилювань [12, с. 60].

Як систему знаків і правил, згідно з якими відбувається шифрування, дешифрування, перенесення й зберігання інформації, можна розглядати хроматичний кольоровий ряд (хроматичне коло), де узагальнення за кольором відповідає загальним законам кольорового кодування. М.Серов співвідносить ці кольорові коди з інформаційним наповненням архетипів. Зокрема, зміни кольорів у релігії, мистецтві, моді тощо дослідник пов'язує з якісними змінами у свідомості та самосвідомості людей, їхньому інтелектуальному та духовному розвитку. Таку саму ідею обстоював Г.Ващенко, звертаючи увагу на залежність стилів мистецтва від світогляду, настроїв суспільства, його досягнень у галузі матеріальної культури тощо.

Обґрунтований М.Серовим принцип метамеризації світлокольорової інформації дав змогу йому виявити етапи кодування кольору в мозку людини і сформулювати гіпотезу, за якою число метамерів, у яких кодується інформація зовнішнього середовища, відповідає числу архетипів. Відповідно до цієї гіпотези, несвідоме забезпечує таке кодування інформації зовнішнього середовища, яке виявляється адекватним кінцевому числу архетипів як всезагальних апріорних, психічних та поведінкових програм колективного несвідомого певної культури. Відповідно, несвідоме типових представників цієї культури виявляється як форма й спосіб зв'язку наслідуваних несвідомих первинних людських першобразів [8].

Початкова стадія цього процесу, на переконання вченого, відбувається на рівні сітківки ока і передбачає первинне оброблення, систематизацію, узагальнення та зберігання кольорової інформації зовнішнього середовища, яка, будучи закодованою у вигляді метамерів, передається з несвідомого у підсвідоме. У результаті цього утворюється сублімат – неусвідомлюваний образ у вигляді безпредметного, апертурного кольору [там само, с. 49].

Дослідження М.Серова засвідчили, що в різних мовних сім'ях зорові образи апертурних кольорів є подібними до зорових образів, що зберігаються

в генетичній пам'яті представників різних народів. Учений вважає це наслідком більш легкої активації зорових образів у відповідь на дію стимулів, що сприймаються, й меншої їх піддатливості викривленням, які можуть бути викликані вербалізацією «кольорів у відповідь». У силу того, що апертурні кольори краще і точніше за інші запам'ятовуються навіть представниками тих народів, у мові яких відсутні їх назви, вони отримали у психолінгвістиці назву фокусних [там само, с. 50].

Дослідник довів, що майже в усіх культурах кількість фокусних поліхромних кольорів виявляється рівною 7 ± 2 , що абсолютно узгоджується із числом архетипів, визначених К.-Г.Юнгом [12, с. 61]. Отже, сублімація як процес перетворення несвідомої енергії-інформації на підсвідому енергію чи переведення метамірних кольорів на апертурні завершується, за М.Серовим, утворенням субліматів, що становлять собою хроматичну характеристику архетипу, яка дає змогу виявити його значення в колективному несвідомому за семантикою кольорових канонів [8, с. 50]. І в цьому сенсі апертурні кольори, на думку вченого, більшою мірою передають семантичне наповнення архетипів, ніж їх вербальні позначення, і забезпечують притаманне носіям певної культури розуміння світу, внутрішню єдність та взаємозв'язок національної культури з національним характером і ментальністю певного народу.

Якщо ж візуальний ряд народної міфосимволіки доповнюється ще й вербальним, аудіальним, кінестетичним та іншими метафорично-символічними рядами, це, безумовно, підсилює дію психологічних механізмів національно-культурної самоідентифікації особистості й, забезпечуючи цілісність і всебічність цього процесу, сприяє його результативності [там само, с. 53].

Первинний етап формування національно-культурної ідентичності особистості відбувається в родині. Перебування дитини в насиченому фольклором та народним мистецтвом соціокультурному середовищі сприяє інтерналізації нею національних і культурних цінностей свого народу й формуванню на цій основі її національного характеру, національної свідомості та самосвідомості [1, с. 156].

Наступні етапи національно-культурної самоідентифікації особистості проходять, на думку О.Согомонова, під впливом певної домінуючої культурної надсистеми [9, с. 22], якій притаманні «власна ментальність, власна система істини, власна філософія й світогляд, власна релігія й зразок «святості», власні форми вишуканої словесності й мистецтва, свої домінуючі кольори, які впливають на формування соціальних відносин, менталітету і національного характеру особистості» [там само, с. 67].

Зважаючи на це, М.Серов визначає колір як ідеальне (психічне), пов'язане з матеріальним (фізичним/фізіологічним) через емоції і почуття, як інформаційно-енергетичне (хроматичне) відношення [8, с. 30].

Згідно з гіпотезою мовної відносності Сепіра – Уоффа, співвіднесеність кольорів із мовою є

важливим індикатором культури. Адже людина сприймає світ таким, яким це дозволяє її мова. Якщо у мові представників певної культури відсутні індикатори кольорів, то й сприйняття ними світу набуде відповідного характеру. Отже, науковці дійшли висновку щодо існування кольорових універсалій. Ці положення становлять основу ідеї фокусних кольорів та теорії послідовності виникнення кольорових категорій у різних мовах. Зокрема, вчені довели, що 11 основних кольорів виникли і були закодовані в культурі у певному порядку. Спочатку з'явилися назви для білого й чорного кольорів, які існують в усіх мовах. Потім послідовно виникли позначення для червоного, жовтого, зеленого, синього, коричневого, фіолетового, рожевого, помаранчевого й сірого кольорів. Надалі ці кольори були поділені на теплі й холодні. Ще пізніше виникла хроматична гама, відображена у хроматичному колі [7, с. 189–190].

Отже, історично склалося, що кожна епоха і національна культура має свої характерні кольори, яким людина надає особливого значення у житті. Зокрема, давні індуси вважали людину «світлоносною» («теджасі») і доводили взаємозалежність енергій кольору і «соків» людського тіла. У зв'язку з цим вони пов'язували пурпурний колір з урочистістю, смарагдовий – з мужністю, рубіновий – зі стійкістю, сапфіровий – зі спокоем тощо [там само, с. 165–166].

Символіку кольорів у буддизмі найповніше представлено у книзі Сумбе хамба Ішбалжир «Гірлянда квітів», де:

- білий є кольором Матері й означає святість, незайманість, чистоту, спасіння, володіння самим собою;
- попелясто-сірий символізує сум, каяття;
- чорний – небезпеку, зло, лихо, темряву прихованого буття;
- коричневий – колір батька;
- червоний – матеріальність, радощі, активність, життя;
- помаранчевий – колір вбрання буддистських ченців, означає відмову від усього, відсутність бажань, смиренність;
- жовтий є кольором синів й означає багатство, любов, духовність;
- «жовте око» – колір ревнощів (Тибет);
- яскраво-зелений – це колір батька й синів, колір життя;
- блакитний – колір холоду Небес вгорі й Вод унизу;
- синьо-блакитний – мудрість Дхарма-Дати (нерозривної єдності інтелекту й Всесвіту);
- синій – колір батька, уособлює вічність, вірність;
- фіолетовий – колір синів [10, с. 13–14].

У християнстві кольори мають власну символіку, в якій особливе значення мають білий і чорний кольори.

Білий колір означає життя, денне світло, чистоту, цнотливість, очищену душу, спорідненість з

божественним світлом, святе життя, цілісність. Це колір Ангелів, святих і праведників, колір найбільших християнських свят: Різдва, Водохреща і Вознесіння. Саме тому священники під час цих свят одягають біле вбрання. Миряни також вбираються у білий одяг під час найважливіших ритуальних свят: хрещення, конфірмації, заручин, вінчання тощо. У давнину існував звичай, коли новохрещені вісім днів ходили в білому одязі, щоб усі бачили, як вони бережуть свою чистоту.

Чорний колір – це колір диявола, гріха, спокути, скорботи, але й водночас аскетизму [7, с. 77]. Відомо, що священство у православ'ї поділяється на біле (одружені священники) і чорне (ченці, які дали обітницю целібату, тобто безшлюбності).

У католицизмі кольором кардиналів є візантійський пурпур – колір божественної і царської гідності, крові Христа. Пурпур із червоним відтінком має значення суворості віри, а із синім відтінком – чистої совісті й спокою душі.

Червоний колір символізує вогонь віри, мучеництва за віру. Але червоно-рудий колір від початку XII століття стали співвідносити з кольором гніву Божого, насильством, силою, пристрастю, плотською любов'ю, сатаною й геєю вогняною. Золотий колір символізує в християнстві божественність, подвиг християнського мучеництва, очищення через страждання. Жовтий колір від початку ототожнювався із золотим, але, починаючи з XII століття, відтінки жовтого набули інших значень: блідо-жовтий – зрада, буденність, плотськість; охристо-жовтий – страх, боязнь; тьмяно-жовтий – ревнощі, перелюб. Зелений колір означає у християнстві життя, відродження, справедливість, юнацтво (за аналогією з незрілим плодом). У негативному контексті зелений має значення приземленості, морального падіння, заздрощів. Синій колір у християнстві символізує небо, море, нескінченність, неосягненність вічної божественної істини. Фіолетовий колір несе в собі значення скромності, страждання, трауру [8, с. 78–79].

В ісламі святим кольором вважають зелений, що символізує священні прапори Магомета, вічно-зелені райські сади. Білий колір – це колір Аллаха. Чорний колір є найбільш вживаним у повсякденному одязі мусульманських жінок, а також вбранні паломників до Мекки. Червоним кольором прикрашають святковий одяг. Наприклад, батько нареченої в день весілля традиційно підперезується червоним кушаком, а наречену одягають у червоно-помаранчеве вбрання. Сірий колір – це колір нещастя, суму й болю (темно-сірі чалми вакхабітів). Коричневий колір означає старість, розпад, загибель [там само, с. 90–91].

Для протестантизму архетипічним кольором вважають синій, оскільки заради проповіді мирського аскетизму представники цієї гілки християнства відмовилися від усієї кольорової символіки, окрім синьої. З огляду на це, у багатьох країнах Європи протестантів називають «синіми» (зокрема, і Нідерланди, де протестанти обрали своїм кольором

помаранчевий завдяки правлячій династії Оранж [13, с. 257–269]).

Узагальнивши значення кольорів у релігійному і світському житті людини, Ф.Порталь створив типологію мов кольорів за критерієм трьох ступенів пізнання:

- божественна мова, якій відповідає однакова неусвідомлювана реакція всіх людей на Землі;
- освячена мова, якій відповідають смисли кольорових канонів і вбрання священників;
- мирська мова, опредмечена в одязі людей [5, с. 371].

Крім того, колір несе в собі гендерний зміст. Так, червоний – це колір вогню, крові. Він символізує чоловічу силу, тому його вважають чоловічим кольором. Блакитний – колір неба, моря – пов'язується із жіночим початком. Це – колір Богоматері і Херувимів, він означає небесну істину, вічність, вірність і віру.

Кожен із кольорів співвідноситься також із певним станом і настроєм людини, що відображено у сталих зворотах: «туга зелена», «чорна заздрість», «сіра миша», «синя панчоха» тощо.

Отже, колір є влучною й промовистою характеристикою внутрішнього стану людини, її емоцій і почуттів. Кількості почуттів, на думку М.Серова, відповідає кількість кольорів [8, с. 72].

Тонке знання психологічного впливу кольору на людину дало змогу педагогу А.Лутошкіну розробити методіку «кольоропису», що допомагає вихователю адекватно оцінити емоційний стан особистості і колективу [4, с. 162–175]. Ця методика передбачає відображення членами колективу свого настрою у щоденнику за допомогою певного кольору. При цьому червоний колір відображає активний стан захоплення, помаранчевий – радісний стан; жовтий – світлий, приємний стан; зелений спокійний, рівний стан, синій – сумний стан, фіолетовий – тривожний стан; чорний – стан граничного незадоволення.

Кольоропис дає змогу педагогу:

- визначити, які почуття відчуває кожен член колективу й колектив у цілому;
- побачити, хто з членів колективу почувачється у ньому комфортно, а хто – ні;
- виявити, чи існує єдність у переживаннях членами колективу значущих для них ситуацій;
- схарактеризувати загальну модальність цих переживань;
- розробити на цій основі методіку оптимізації педагогічної взаємодії з колективом.

Оволодіння педагогом кольорознавчою компетентністю, розуміння ним емоційного і етнокультурного значення символіки кольору, безперечно, сприятиме підвищенню ефективності його взаємодії з вихованцями на засадах діалогу культур.

З огляду на те, що в обмеженій за обсягом статті неможливо вичерпно повно висвітлити хід та результати застосування у роботі з учнями загальноосвітньої школи методіки А.Лутошкіна «кольоропис», ми присвяtimo цьому наші наступні публікації.

Література

1. *Вовк М.П.* Український фольклор як фактор формування етнічної ідентичності учнівської молоді / М.П. Вовк // Мистецтво у розвитку особистості: монографія / за ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с. – С. 146–156.
2. *Гадамер Г.-Г.* Істина і метод / Г.-Г. Гадамер / пер. з нім. – Т. 1. – К.: Юніверс, 2000. – 464 с.
3. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний енциклопедичний словник. – Вид. 2-ге, доп. і випр. / Семен Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
4. *Лутошкин А.Н.* «Цветопись» как приём эмпирического изучения психологического климата коллектива / А.Н. Лутошкин // Социально-психологический климат коллектива. Теория и методы изучения. – М.: Наука, 1979. – С. 162–175.
5. *Порталь Ф.* Символика цвета от Античности до Нового времени / Федерико Порталь // Н.А. Серов. – Античный хроматизм. – Спб., 1995. – Приложение II.
6. *Рапай К.* Культурный код. Как мы живём, что покупаем и почему / Клотер Рапай. – М.: Юнайтед Пресс, 2010. – 168 с.
7. *Свирепю О.А.* Образ, символ, метафора в современной психотерапии / О.А. Свирепю, О.С. Туманова. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2004. – 270 с.
8. *Серов Н.В.* Цвет культуры: психология, культурология, физиология / Н.В. Серов. – СПб.: Речь, 2004. – 672 с.
9. *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Соколова: пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
10. *Судзуки Д.Т.* Лекции по дзэн-буддизму / Д.Т. Судзуки; пер. с англ. – М.: Ассоциация молодых учёных, 1990.
11. *Сухомлинська О.* Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Шлях освіти. – 2002. – №1. – С. 13–18.
12. *Юнг К.Г.* Архетип и символ / К.Г. Юнг. – М., 1991.
13. *Heller E.* Wie Farben wirken. – 269 s.

Анотації

Олена ОТИЧ

Колір як емоційно-змістовий код культури

На основі аналізу інформаційної та семиотичної концепції культури схарактеризовано символічне значення кольору в різних культурах. Розкрито сутність хроматизму як системи знаків і правил, згідно з якими відбувається шифрування, дешифрування, перенесення й зберігання інформації, закладеної у кольорі. Обґрунтовано можливості використання педагогічного потенціалу кольору у виховній діяльності (методика А.М. Лутошкіна «кольоропис»).

Ключові слова: концепція культури, кольоровий код, архетип, колір, методіка кольоропису.

Елена ОТЫЧ

Цвет как эмоционально-смысловой код культуры

На основе анализа информационной и семиотической концепции культуры охарактеризовано символическое значение цвета в разных культурах.

Раскрыта сущность хроматизма как системы знаков и правил, согласно которым происходит шифрование, дешифрование, переноски и хранения информации, заложенной в цвете. Обоснованы возможности использования педагогического потенциала цвета в воспитательной деятельности (методика А.М. Лутоскин «цветопись»).

Ключевые слова: концепция культуры, цветной код, архетип, цвет, методика цветописа.

Olena OTYCH

Color as an emotional-content type of culture

Based on analysis of information and cultural semiotic concepts author determined symbolic meaning of color across cultures and essence hromatism as a system of signs and rules, according to which there is encryption, decryption, transport and storage, embedded in color. Author covered the experience of use of educational potential of color (A.Lutoshkin`s method «coloropys»).

Keywords: the concept of culture, color code, archetype, color, method coloropys.

ПОДІЇ, ЗАХОДИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

У МОН обговорили питання навчання в школах України мовами національних меншин

Нещодавно в МОН відбулася зустріч Міністра освіти і науки України Лілії Гриневич з Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Болгарія в Україні Красіміром Неделчевом Мінчевом. Під час розмови Міністр, зокрема, наголосила: «Школи із викладанням мовою національних меншин існують відповідно до Конституції, однак кількість годин на вивчення української збільшиться». Лілія Гриневич зазначила, що для Міністерства освіти і науки важливим є збільшення кількості годин на вивчення української мови у школах із мовою викладання національних меншин, оскільки від цього залежить забезпечення права дітей на отримання вищої освіти в Україні.

«Зараз в Україні найдемократичніше ставлення до організації навчання мовами національних меншин у Європі. В результаті спостерігаємо ситуацію, коли учні цих шкіл не знають української мови, не можуть вступати до вищих навчальних закладів України, адже успішні результати ЗНО з української мови і літератури є обов'язковою вимогою для вступу», – акцентувала Міністр.

Водночас шкіл із болгарською мовою викладання, за словами Лілії Гриневич, нововведення майже не торкнуться, адже в більшості з них навчання здійснюється за спеціальними навчальними планами, які було затверджено Міністерством на прохання болгарської меншини. Зокрема, в них уже збільшено обсяг та змінено підходи до викладання української мови.

«Болгарська община є не лише лояльною, а й сповна відчуває себе громадянами України. Я висловлюю занепокоєння її представників, адже, попри все, для них важливо зберегти свою мову та національну ідентичність. Ми сподіваємося, що зміни мовного законодавства не позбавлять їх такого права», – наголосив Посол Болгарії. Він також зазначив, що Болгарія профінансувала облаштування лінгвістичних кабінетів для вивчення іноземних мов у кількох школах, де, зокрема, вивчають болгарську як іноземну.

«Ми щиро вдячні за вашу роботу щодо розвитку нашої двосторонньої співпраці у сфері освіти. Особливо хочу відзначити зусилля, які ви докладаєте для розвитку горизонтальних зв'язків між українськими та болгарськими вищими навчальними закладами. Нині 47 українських ВНЗ мають партнерські стосунки із 45 болгарськими – це і спільні проекти, і програми подвійних дипломів. Така співпраця є дуже важливою, адже сприяє розширенню світогляду та поліпшенню якості освіти кожної з держав», – поінформувала Лілія Гриневич.

Принагідно зазначимо: співпраця з Республікою Болгарія в галузі освіти здійснюється відповідно до Угоди між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія, підписаної 9 грудня 1994 року, та Протоколу про співробітництво і обміни між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія на 2015/16, 2016/17, 2017/18 та 2018/19 навчальні роки. З метою встановлення норм взаємного визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання, що видаються в Україні і Республіці Болгарія, 27 червня 2001 року в м. Києві підписано Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Болгарія про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання.

За інф. офіційного сайту МОН